

ΤΑ ΝΕΡΑ ΤΟΥ ΚΑΡΑΒΑ

ΤΟ ΚΕΦΑΛΟΒΡΥΣΟ ΤΟΥ ΚΑΡΑΒΑ Ή ΤΟ ΝΕΡΟ ΤΗΣ ΠΑΛΙΑΒΡΥΣΗΣ

Καλλιόπη Χαρμαντά Πρωτοπαπά

Το κεφαλόβρυσο του Καραβά ήταν το τρίτο σε μέγεθος μετά τα κεφαλόβρυσια της Κυθραίας και της Λαπήθου, αλλά είχε σταθερή ποσότητα ροής του νερού.

Η Πάνω Γειτονιά και τμήμα της Έξω Γειτονιάς ποτίζονταν την Κυριακή, που δε λειτουργούσαν οι τρεις από τους τέσσερις νερόμυλους. Ο ένας εργαζόταν συνέχεια όλες τις μέρες της εβδομάδας. Οι ιδιοκτησίες του νερού της Κυριακής ήταν μικρές, από $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$ ή $\frac{1}{6}$ του νερού. Τις υπόλοιπες μέρες, που εργάζονταν κανονικά οι μύλοι, ποτιζόταν η υπόλοιπη Έξω Γειτονιά, η Κάτω Γειτονιά και ο κάμπος του Καραβά με ολόκληρο τον «ποταμό». Στον Καραβά διατηρήθηκαν ως τα τελευταία χρόνια παλιές μορφές μετρήσεως της ώρας με τη σκιά και τη μιζαρόλλα.

Στον Καραβά οι μύλοι είχαν το προνόμιο να δουλεύουν από τη Δευτέρα ως το Σάββατο. Ο ένας μύλος που βρισκόταν κοντά στη μάνα του νερού – ο μύλος του Τταντή – δούλευε και την Κυριακή, γιατί δεν επηρεαζόταν από το πότισμα των περβολιών.

Την Κυριακή ποτιζόταν η Πάνω Γειτονιά και τμήμα της Έξω Γειτονιάς, που τα κτήματα ήταν μούρτζια, δηλαδή κτήματα μικρά με νερό. Τα νερά στα μούρτζια ήταν μοιρασμένα. Κάθε τίτλος ρίζει [κατέχει] μικρή ποσότητα νερού. Γι' αυτό και το σύστημα της Κυριακής είναι πολύπλοκο. Θα το διακρίναμε σε δυο φάσεις, την πρωινή και την απογευματινή. Το πρωί από το χάραμα του φου ως το μεσημέρι – περίπου στις 2.00 μμ – και το απόγευμα από τις 2.00 ως τις 6.00 μμ.

Το πρωί το νερό του κεφαλοβρύσου χωριζόταν σε δυο μέρη: το μισό πότιζε την Πάνω Γειτονιά σε δυο φάσεις: πρώτα το πιο ψηλό τμήμα [α' ομάδα] και ύστερα, από τις 11.00 πμ. ως τις 2.00 μμ. περίπου, το πιο χαμηλό τμήμα της Πάνω Γειτονιάς [β' ομάδα].

Στην Πάνω Γειτονιά το νερό ερχόταν από το δεύτερο μύλο, το μύλο του Τσιομούνη. Το υπόλοιπο μισό έφευγε από τον πιο χαμηλό μύλο, το μύλο της Παναγίας, πήγαινε στο κλειδί του Σκαλιά κι απ' εκεί μοιραζόταν πάλι σε τρία μερίδια, τρία αμμάδκια, δηλαδή κάθε μερίδιο αντιστοιχούσε με το $\frac{1}{6}$ του νερού του κεφαλοβρύσου.

Το απόγευμα πήγαινε όλος ο ποταμός στου Σκαλιά, χωριζόταν σε τρία, τα μιζαρολλιά, και πότιζε την Έξω Γειτονιά και τμήμα της Πάνω Γειτονιάς.

Το βράδυ της Κυριακής, μετά τις 6.00 μμ., όλος ο ποταμός πότιζε την περιοχή της Ευαγγελίστριας, από την Ευαγγελίστρια ως τον κύριο δρόμο, που βρισκόταν το σπίτι του Παναγιώτη Καραβά. Μια φορά το μήνα το νερό αυτό το είχαν ιδιοκτήτες και μια φορά ανήκε στην εκκλησία, δηλαδή στη μονή της Αχειροποιήτου. Στην Αχειροποιήτου ανήκει το νερό και κάθε Σάββατο βράδυ. Με τις τριάντα ώρες νερό το μοναστήρι πότιζε τις 880 σκάλες γης και τα 3.000 ελαιόδεντρα και χαρουπιές που είχε.

Από τη Δευτέρα το πρωί ως το απόγευμα του Σαββάτου το νερό, ολόκληρος ο ποταμός, ανήκει σε ιδιοκτήτες και ποτίζει την Κάτω Γειτονιά ή Πετρογειτονιά και τον κάμπο του Καραβά, που χωριζόταν παλιά σε ρούπια. Το κάθε ρούπι ήταν έξι σκάλες πότιμης γης. Η πιο ψηλή περιοχή του Καραβά στην Πάνω Γειτονιά δεν είχε νερό της Παλιάβρυσης. Αρδευόταν μόνο όταν σε καλοχρονιές έτρεχε νερό από την πηγή Κακοτρής, που ήταν πιο ψηλά από την Παλιάβρυση.

Τρόπος διανομής: Οι ιδιοκτησίες από τη Δευτέρα ως το Σάββατο, ήταν κάθε δεκαπέντε μέρες και άλλασσαν μέσα στο εικοσιτετράωρο. Έρχονταν πότε μέρα και πότε νύκτα, εκτός από τις ιδιοκτησίες του Σαββάτου, που ήταν μόνο μέρα, γιατί τη νύκτα το νερό ήταν της Αχειροποιήτου. Η αρχή ήταν το φως του ήλιου: το νερό της μέρας και το νερό της νύχτας. Για σκοπούς δικαιοσύνης λάμβαναν υπόψη το νερόκομμα, δηλαδή το νερό που ερχόταν μετά το κόψιμο της δησιάς, και τη χασούρα, δηλαδή το χάσιμο του νερού ώσπου να φτάσει στον προορισμό του. Επειδή μεταβαλλόταν η διάρκεια της μέρας και της νύχτας, αφαιρούσαν ή πρόσθεταν λεπτά, π. χ. η ώρα μπορούσε να ισοδυναμεί με 65 ή 70 λεπτά, που μοιράζονταν ανάλογα στους δικαιούχους. Το μόνο που ήταν σταθερό ήταν η μέρα.

Ιδιοκτησίες της Κυριακής: Η νομή, δηλαδή ο χρόνος και η διάρκεια της παροχής του νερού, ήταν κάθε οκτώ μέρες και άλλαζε κάθε φορά. Το νερό της α' ομάδας της Πάνω Γειτονιάς χωριζόταν σε τρεις νομές: την πωρνή, το λλίον και την υστερκά. Ένας μπορούσε να έχει το μήνα μια πωρνή, δυο υστερκές και ένα λλίον. Τον άλλο μήνα άλλασσε η νομή του.

Τρόπος μέτρησης: Και στον τρόπο μέτρησης της ώρας υπάρχει ανομοιομορφία. Ουσιαστικά χρησιμοποιούνταν τρία συστήματα μέτρησης: Η οσσιά [η σκιά ενός ανθρώπου], το κοντάρι και η μιζαρόλλα.

Η πρώτη ομάδα της Πάνω Γειτονιάς μετρούσε με την οσσιά. Έστεκαν σε ένα ίσιωμα, μια πλατεία, συνήθως στην πλατεία της Μαρίτσας της Σιεκκέρας, στο Γύρισμα ή έξω από το σπίτι του Σίφουνα, έβαζαν μια πέτρα στην άκρη της σκιάς και μετρούσαν τη σκιά με τα πόδια, τα αχνάρκα. Για όλους της α' ομάδας μετρούσε εκείνος που είχε την πωρνή στην παρουσία δυο άλλων.

Η πωρνή άρχιζε περίπου 30-40 λεπτά πριν ξημερώσει. Γύριζαν το νερό όταν το άστρο της πωρνής, δηλαδή ο αυγερινός, ήταν «δκυο κοντάρα πάνω που τον βουνόν του Λευτέρη» [ένα κοντάρι είναι περίπου ίσο με το ύψος του ανθρώπου] ή όταν έριχνες κάτω ένα μικρό νόμισμα, ένα τριαρούδι, κι έβλεπες καθαρά πάνω στο νόμισμα το τρία.

Η δεύτερη ομάδα της Πάνω Γειτονιάς και η περιοχή της Αγίας Ειρήνης μετρούσε με το κοντάρι και τα δάκτυλα. Έβαζαν σε ένα ίσιωμα ένα κοντάρι και, επειδή η σκιά το μεσημέρι μετακινείται αργά και γυρίζει, έβαζαν μια μικρή βέρκαν, ξύλο για να σημειώσουν το σημείο της σκιάς του στύλλου και μετρούσαν με τα δάκτυλα τους τη διαφορά. Το κοντάρι που μετρούσαν στην περιοχή της Αγίας Ειρήνης το είχε στην κατοχή της η Αντρονίκη του Φάρτου, απόγονος του Χατζηνικόλα, στον οποίο ανήκε η περιοχή.

Στις υπόλοιπες περιοχές μετρούσαν με το μιζαρόλλιν, που αντιστοιχούσε σε 15+15 και η μιζαρόλλα, που μετρούσε 30+30 λεπτά. Παρατηρούμε ότι συνεχίζονται τα συστήματα μέτρησης της ώρας που χρησιμοποιούσαν από την Αρχαία εποχή. Στα νεότερα χρόνια μετρούσαν την ώρα με το ρολόι, εγκαταλείποντας τους παραδοσιακούς τρόπους μέτρησης.

Ορολογία

Ρούπια, τα κομμάτια πότιμης γης με έξι ώρες νερό. Οι τίτλοι του νερού είναι χωριστοί από τους τίτλους της γης.

Μούρτζια ή μούλκια, τα, είναι η περιοχή του χωριού που ήταν κατοικημένη παλιά, επί Τουρκοκρατίας. Πότιζαν την Κυριακή και είχαν μοιρασμένο νερό [1/2, 1/4, 1/6]. Σύμφωνα με το Οθωμανικό δίκαιο, τα *mulk* ήταν κτήματα τελείας ιδιοκτησίας. Ήταν τα οικόπε-

δα που βρίσκονταν μέσα στο χωριό με τον περίβολό τους

Αραζί μιριέ: Ήταν χωράφια που δεν είχαν νερό και βρίσκονταν κυρίως στην Κάτω Γειτονιά. Έπρεπε να αγοράσεις νερό με χωριστό τίτλο ιδιοκτησίας για να ποτίσεις. Σύμφωνα με το Οθωμανικό δίκαιο η νομική κυριότητα αυτής της γης ανήκε στο κράτος. Ο κάτοχος είχε μόνο δικαίωμα κατοχής και καλλιέργειας της γης και ήταν υποχρεωμένος να πληρώνει τη δεκάτη, φόρο στα προϊόντα που παρήγε.

Κατεμίν, το, δικαίωμα διαβάσεως του νερού και μονοπάτι από το οποίο να μπορεί να περάσει ένα ζευγάρι βόδια.

Νομή, η, μια ποσότητα νερού του κεφαλοβρύσου. Φράσεις: Ο ποταμός εμοιράζεται σε δυο ή τέσσερις νομές. Η νομή του νερού ήταν μian φοράν νύχταν τζαι μian φοράν μέραν.

Νεροφόρος, ο, ο άνθρωπος που φρόντιζε για την απρόσκοπτη ροή του νερού. Ήταν υπεύθυνος τη μέρα, όταν το νερό ήταν ολόκληρη η ποσότητα του κεφαλοβρύσου. Για τα μοιρασμένα νερά μετρούσαν οι κάτοχοι. Ο νεροφόρος πληρωνόταν από την Αρδευτική Επιτροπή. Παλιά πληρωνόταν από τους κατόχους σε είδος. Έτρωγε στο σπίτι αυτού που τέλειωνε το νερό του το πρωί, το μεσημέρι, το βράδυ.

Ποταμός, ο, το νερό του κεφαλοβρύσου.

Μάνα του νερού, η, η πηγή του νερού

Αμμάδκια, τα, μικρά μερίσματα, το ένα έκτο, του νερού του κεφαλοβρύσου

Οι σύντροφοι, η ομάδα που πότιζε στην ίδια περιοχή σε ένα χρονικό διάστημα

Χασούρα, η, το νερό που χανόταν στην αρχή ώσπου να φτάσει στον προορισμό του. Μοιραζόταν με άλλους συντρόφους.

Νερόκομμαν, το, το νερό που ερχόταν μετά το κόψιμο της δησιάς. Συνυπολογιζόταν με τη χασούρα, π. χ. αν είχες το νερόκομμαν δεν έπαιρνες χασούρα

Κλειδίν, το, το σημείο όπου χωριζόταν το νερό

Πωρνή, η, λλίον, το, υστερκά, η: είδη νομής του νερού στην Πάνω Γειτονιά. Το πρωί της Κυριακής ο πρώτος που πότιζε είχε την πωρνήν, ο δεύτερος το λλίον και οι τελευταίες ώρες του νερού ήταν υστερκά

Πωρνάρης, ο, ο κάτοχος της πωρνής. Αυτός μετρούσε το νερό για όλη την ομάδα στην Πάνω Γειτονιά

Υστερκάρης, ο, ο κάτοχος της υστερκάς. Αυτός μετρούσε το νερό για όλη την ομάδα στην Έξω Γειτονιά.

Ρυσιά, τα, [το ρυσίν], κομμάτια γης, τάβλες, που χωρούσαν δυο γυναίκες να φυτεύουν κωνάριν, η μια δίπλα στην άλλη. [από το ρέω, η ρύση]

Μιζαρολλιά, τα, όταν χωριζόταν το νερό του κεφαλοβρύσου και μετρούσαν την ώρα με το μιζαρολλίν. Φράση: Το νερόν που τες 2 μ. μ. ως τες 6 μ. μ την Κυριακήν εμοιράζονται σε μιζαρολλιά.

Πειγλίπικον, το, το νερό που πότιζαν δωρεάν από το νερό της μονής Αχειροποιήτου.

Χαλιά, τα, μερίδια νερού. Φράση: Ο ποταμός εγίνετον δκυο χαλιά.

Λλίον, το, όσοι δεν είχαν νερό δικό τους έπαιρναν δυο-τρία δάκτυλα από κάποιον άλλο, στην Πάνω Γειτονιά.

Μέτρηση της ώρας

Το άστρον της πωρνής: ο αυγερινός. Φράση: Όταν το άστρον της πωρνής ήταν έναν κοντάριν πάνω που τον βουνόν του Λευτέρη, έκοφκες το νερόν.

Χάραμαν του φου, η αυγή

Τα αχνάρκα, τα πόδια. Μετρούσαν την ώρα με τη σκιά. Στεκόταν ένας και μετρούσαν τη

σκιά του με τα πόδια.

Τα αχνάρκα της δειλινής: το μέτρημα της σκιάς το απόγευμα. Πέντε αχνάρκα της δειλινής ήταν πέντε πόδια σκιάς το απόγευμα.

Κοντάριν, το, όταν μετρούσαν τη σκιά το μεσημέρι έβαζαν ένα ξύλο, το κοντάριν, και μετρούσαν τη σκιά του με τα πόδια και τα δάκτυλα. Επειδή η σκιά το μεσημέρι αλλάζει κατεύθυνση, γυρίζει, έβαζαν κι ένα μικρό ξύλο για να σημαδέψουν τη σκιά και μετρούσαν την απόσταση που γύριζε η σκιά με τα δάκτυλα. Το κοντάριν είχε το ύψος ενός ανθρώπου και είχε σίδερο στο κάτω μέρος.

Οσσιά, η, η σκιά του ανθρώπου ή του ξύλου για σκοπούς μέτρησης της ώρας.

Μιζαρολλίν, το, κλεψύδρα μικρή, διάρκειας 30 λεπτών [15+15]

Μιζαρόλλα, η, κλεψύδρα διάρκειας μιας ώρας [30+30]

Μιζαρολλιάζω, μετρώ την ώρα με τη βοήθεια της μιζαρόλλας για όλη την ομάδα. Εμιζαρόλιαζεν ο τελευταίος της ομάδας και παρέδιδε το νερό το πρωί στο νεροφόρο. Κάθε φορά αναλάμβανε άλλος το μιζαρόλλιασμα, δεν ήταν πάντα ο ίδιος.

Η κλεψύδρα περιγράφεται ως εξής: Δυο γυάλινα δοχεία χωνοειδή συγκοινωνούν κι έχουν μέσα λεπτή άμμο. Η κλεψύδρα έχει βάση από ξύλο και προστατεύεται επίσης με ξύλο.

[Καλλιόπη Πρωτοπαπά, «Μορφές του αρδευτικού συστήματος στην παραδοσιακή Κυπριακή κοινωνία», *Πρακτικά του Γ' Διεθνούς Κυπρολογικού Συνεδρίου*, Λευκωσία 2001, σσ. 653-655 και της ίδιας, «Συμβολή στην αρδευτική ορολογία της παραδοσιακής Κυπριακής κοινωνίας», *Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, Λευκωσία 1996, σσ. 430-433 [αποσπάσματα].

ΟΙ ΜΥΛΟΙ ΚΑΙ ΤΑ ΝΕΡΑ ΤΟΥ ΚΑΡΑΒΑ

Χαράλαμπος Δαμασκηνός

Κέντρο Μύλοι πριν το 1974

Οι μύλοι

Οι τελευταίοι αλευρόμυλοι ήταν τρεις, στο παρελθόν όμως ο αριθμός τους ήταν μεγαλύτερος.

Ο πρώτος αλευρόμυλος που είναι πλησιέστερος στη μάνα του νερού είναι της οικογένειας του Κωστή Χατζηφραντζέσκου Τταντή, που είναι πατέρας του Φραντζέσκου Κ. Χατζηφραντζέσκου.

Ο δεύτερος ήταν του Διονύση Σταυρινού. Αυτοί οι δυο υπολειπορούσαν με περιορισμένο κόκλο εργασιών ως το 1974.

Τρίτος αλευρόμυλος ήταν περιουσία της Αχειροποιήτου και ήταν εκτός λειτουργίας. Είχε ενοικιαστεί και λειτουργούσε ως κέντρο διασκεδάσεως, που ήταν γνωστό ως «Οι Μύλοι».